

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК «ГЛУХІВ»

ЦЕНТР ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА

*Національної академії наук України і
Українського товариства охорони пам'яток історії та культури*

*ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Олександра Довженка*

СІВЕРЩИНА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць

Випуск 9

Видається з 2008 року

Київ – Глухів

Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК

2016

Рекомендовано до друку

Ученою радою Національного заповідника «Глухів»
(протокол № 2 від 08.04.2015 р.)

Вченою радою Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК
(протокол № 6 від 07.04.2016 р.)

Вченою радою Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка
(протокол № 11 від 27.04. 2016 р.)

Редакційна колегія

О.Д. Савицький (голова), О.М. Титова (заступник голови), В.І. Абакумова,
Л.М. Бесов, С.І. Білокінь, Л.О. Гріффен, С.Ю. Зозуля, Г.Д. Казьмирчук,
Ю.О. Коваленко, О.І. Курок, І.В. Мошик, М.П. Недюха, Ю.О. Нікітін,
С.І. Посохов, К.М. Тищенко, С.П. Жукова (відповідальний секретар)

Адреса редакції

Національний заповідник «Глухів»
вул. Шевченка, 30, м. Глухів, Сумської обл., 41400, Україна
тел./факс +380 (5444) 23557, e-mail: dikz@ukr.net

Адреса розміщення електронної версії видання в мережі Інтернет
<http://nz-hlukhiv.com.ua>

Видання зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21939–11839ПР від 31.03.2016 р.)

Збірник наукових праць «Сіверщина в історії України»
внесений до переліку фахових видань з історичних наук

© Національний заповідник «Глухів», 2016
© Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2016
© Глухівський національний педагогічний університет
ім. О. Довженка, 2016

5. Акты по истории землевладения в Малороссии / [собрал А.М. Лазаревский] // Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. – К.: Типография В.И. Завадского, 1890. – Кн. 4. – С. 82–135.

6. Бондар О. Менська фортеця від русичів до козаків. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mena.org.ua/blog/menska-fortetsya-vid-rusychiv-do-kozakiv/#more-15707>.

7. Бондар О. Чернігів: місто і фортеця у XIV–XVIII ст. – К.: Видавець Олег Філюк, 2014. – 178 с.

8. Бондар О.М. Чернігівська фортеця в «Штаті державних фортець Російської імперії» (1724–1799 рр.) // Розумовські зустрічі: збірник наукових праць. – Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2014. – Вип. 1. – С. 178–182.

9. Вечерський В.В. Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини: формування, дослідження, охорона. – К.: НДІТІАМ, 2001. – 350 с.

10. Волошин Ю. Двори мешканців Полтави другої половини XVIII ст. (за матеріалами Румянцевського опису) // Краєзнавство. – 2011. – № 4. – С. 39–52.

11. Казіміров Д. Менська сотня Чернігівського полку та російсько-турецька війна 1735–1739 рр. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – 2010. – Вип. 19. – С. 237–240.

12. Казіміров Д. Населення міста Мени за матеріалами Генерального опису Лівобережної України 1765–1769 рр. // Література і культура Полісся. – Ніжин, 2014. – Вип. 76. – С. 47–59.

13. Кривошея В.В. Урядова старшина Гетьманщини. Енциклопедія. – К.: Стило, 2010. – 792 с.

14. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648 рр.). – К.: Темпора, 2006. – 496 с.

15. Литвиненко М.А. Джерела історії України XVIII століття. – Харків: Вид-во Харківського ун-ту, 1970. – С. 96.

16. Миллер Д. Очерки из истории и юридического быта старой Малороссии. Суды земские, городские и подкоморские в XVIII в. / Д. Миллер // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – 1896. – Т. 8. – С. 63–244.

17. Лазаревский А.Н., Константинович Н.К. Описание Румянцевской описи Малороссии. – Чернигов: Изд. губ. стат. комитета, 1866. – 857 с.

18. Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779–1781). – К.: ВУАН, 1931. – 593 с.

19. Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. / Упорядник Т.Б. Ананьєва. – Київ, 1997. – 325 с.

20. Пляшко Л.І. Подорож до міста XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1980. – 152 с.

21. Присяжні книги 1654 р. Білоцерківський та Ніжинський полки / [упоряд. о. Ю. Мицик, Л. Кравець]. – К., 2003. – 349 с.

22. Про замок Адама Киселя в Мені. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mena.org.ua/blog/pro-zamok-adama-kyselya-v-meni>.

23. «Протокол или потребность» Менського намісництва 1720–1735 років / Упорядники Ігор Ситий, Дмитро Казіміров. – К.: Темпора, 2012. – 188 с.

24. У Мені перейменовано 26 вулиць, 8 провулків та один парк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nslovo.com/blog/u-meni-pereimenovano-26-vulyts-8-provulkiv-ta-odyn-park>.

25. Чернігівщина: Енциклопедичний довідник / За редакцією А.В. Кудрицького. – К.: Українська радянська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1990. – 1006 с.

Казіміров Д.В. Застройка и улицы г. Мены во второй половине XVII–XVIII вв.

В статье охарактеризована застройка и уличная сеть города Мены на протяжении XVII–XVIII вв. Рассматривается планирование городских укреплений и замка Адама Киселя. На основе недавно выявленных сведений осуществляется реконструкция уличной сети города XVIII в., включая расположение объектов административного, культового, торгового назначения и частных усадеб. Опираясь на эти данные, автор

приходит к выводу, что значительная часть тогдашних улиц сохранила свое направление и на современной карте Мены.

Ключевые слова: Мена, замок Адама Киселя, крепость, пригород.

Kazimirov D.V. Buildings and streets of Mena in the second half of XVIIth – XVIIIth century

This article describes the development and street network of Mena in 17th – XVIIIth century. In addition an article covers the planning of town walls and the construction of Adam Kysil castle. According to the first published information the reconstruction of the street network in Mena within the 18th century, including objects of administrative, religious, commercial and private buildings is being made. The author concludes that much of the contemporary streets kept their route on modern map of Mena.

Key words: Mena, Adam Kysil castle, fortress, suburb.

15.04.2016 p.

УДК 94(477):721/728-027.28(693.52)

В.І. Мезенцев

ЗАХІДНІ АНАЛОГІЇ КОНСТРУКЦІЙ ПІДЛОГ МАЗЕПИНОГО ПАЛАЦУ В БАТУРИНІ

В статті вперше проводиться порівняння способів облицювання і декору підлог резиденції гетьмана І. Мазепи у Батурині та споруд Польщі й Італії Нового часу. Використані переважно авторські натурні обстеження та фото підлог цих архітектурних пам'яток. Виявляються аналогії конструкцій і орнаментативності будівельних матеріалів підлог, італійські й польські впливи на оформлення інтер'єрів Мазепиного палацу та інших будівель ранньомодерної України.

Ключові слова: підлоги споруд Польщі, Італії, України Нового часу, аналогії конструкцій підлог палацу І. Мазепи в Батурині, запозичення й адаптація італійських і польських зразків.

Резиденція гетьмана І. Мазепи на околиці м. Батурина Гончарівці була визначним твором палацової архітектури і керамічного декоративного мистецтва козацької держави. Вона особливо важлива для вивчення впливів барокового зодчества й декору Заходу та їх адаптації майстрами Гетьманщини.

Автор розглянув західні та українські прийоми зовнішньої орнаментативності цієї споруди у раніших публікаціях [1]. В окремій статті він проаналізував типи мощення підлог Мазепиною резиденції, опублікував їх комп'ютерні реконструкції та показав аналогії в архітектурних пам'ятках України XVI–XVIII ст. [2].

У цій праці вперше проводиться детальне порівняння форм і оздоблення плиток та способів покриття ними підлог палацу Гончарівки та культових і світських споруд Польщі й північної Італії Нового часу. Крім академічних публікацій та інтернетних ресурсів, використані головню натурні візуальні обстеження та фотографії підлог цих

Рис. 1. Палац І. Мазепи на околиці Батурина Гончарівці до 1708 р. Гіпотетична реконструкція В. Мезенцева, комп'ютерна графіка і фото С. Дмитрієнка, 2015 р.

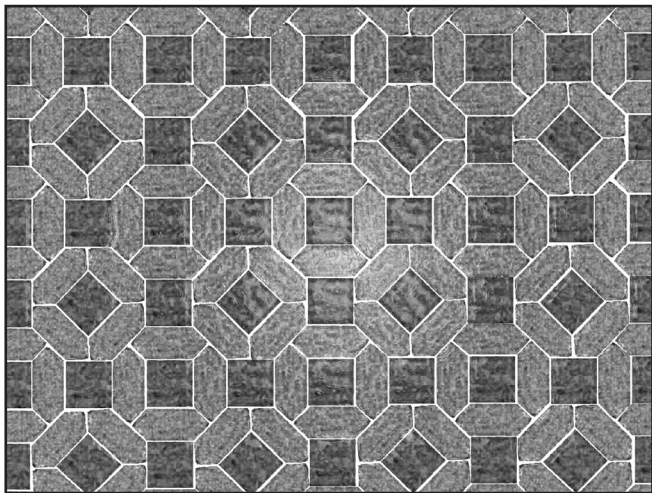

Рис. 2. Первинний вигляд мощення підлоги палацу товстими шестикутними та квадратними плитками із зеленою поливою (тип 1). На рис. 2–8 гіпотетичні реконструкції підлог В. Мезенцева та С. Дмитрієнка, комп'ютерні фотоколажі С. Дмитрієнка, 2015 р.

пам'яток зодчества і консультації з польськими спеціалістами під час дослідницьких подорожей автора до цих країн у 2014–2015 рр.

Розкопки залишків палацу на Гончарівці проводила експедиція Чернігівського національного педуніверситету ім. Т.Г. Шевченка (ЧНПУ) та Інституту археології НАНУ в 1995–1997 рр. Їх з перервами продовжила Батуринська українсько-канадська археологічна експедиція у 2003–2013 рр. за участі автора [3]. Керівниками Батуринської експедиції є к. і. н. В'ячеслав Скороход та Юрій Ситий (ЧНПУ). Автор є виконавчим директором проекту історико-археологічного дослідження Батурина при Канадському інституті українських студій Альбертського університету.

Наприкінці 1690-х рр. І. Мазепа спорудив свою укріплену садибу на передмісті Гончарівці з багато

прикрашеним вежоподібним цегляним палацом. Туди він переніс свою головну резиденцію та провідні державні й військові установи з цитаделі фортеці Батурина. Під час розорення міста російським військом 1708 р. цей палац пограбували й спалили і ніколи не відбудовували.

На основі багатолітніх розкопок фундаментів і розвалів стін Мазепиного палацу, аналізу письмових повідомлень та малюнку його руїн 1744 р., що зберігся у Національному музеї Стокгольму, дослідники відтворили план, параметри, архітектурний дизайн та декор споруди. Автор та співробітник Батуринської археологічної експедиції, художник Сергій Дмитрієнко (Чернігів), підготували гіпотетичні комп'ютерні реконструкції екстер'єру палацу Гончарівки (рис. 1).

Разом із прибудовою довжина палацу становила близько 20 м і ширина – 14,5 м. Він мав глибокий склепінчастий підвал тих самих розмірів з п'ятьма камерами, коридором та сходами. Більшість дослідників і автор вважають, що гончарівський палац був триповерховим з мансардою [4]. Очевидно, перекриття його наземних ярусів були плоскі дерев'яні. Автор детально розглянув будівельну техніку, архітектуру і зовнішнє оздоблення вілли І. Мазепи у Батурині, їх походження та аналогії в кількох раніших статтях [5].

Ймовірно, долівку нежитлового підвального поверху палацу покрили звичайною чи шестикутною видовженою цеглою. Там могли розмістити військову/державну й приватну гетьманську скарбницю, які перенесли туди зі старої мурованої скарбниці у цитаделі Батурина.

В ході розкопок решток Мазепиного палацу знайшли багато переважно побитих керамічних плиток. Вірогідно, вони є залишками підлог його наземних поверхів. За дослідженнями виявлених натеper плиток, у цій споруді застосували щонайменш сім типів мощення підлог. З додатком двох реконструйованих варіацій кладок підлог (підтипи 5а і 6а) загальна кількість типів мощення підлог у палаці дорівнювала дев'яти (рис. 2–8).

Так, там використали знайдені у найбільшій кількості керамічні товсті видовжені шестикутні плитки, які явно складали навколо квадратних плиток з чотирьох боків. Вони мають товщину 3–4 см і були вкриті зеленою поливою. Автор та С. Дмитрієнко реконструювали первинний вигляд такої підлоги технікою комп'ютерного фотоколажу як тип мощення 1 (рис. 2). Припускаємо, що такими товстими важчими плитками виклали підлогу першого, наземного, поверху палацу, що підтримували цегляні склепіння льоху. На першому ярусі міг знаходитись парадний зал для прийомів, нарад та бенкетів з галереєю портретів європейських і турецьких правителів [6].

У двоповерховій з мансардою мітрополичій

палаті 1735 р. в Києві найбільший пишно оформлений зал також розміщується на першому поверсі. Відмінно у ранньомодерних панських мансіонах та міщанських кам'яницях Кракова наземний поверх звичайно займали просторі сіні, а зали були на верхніх ярусах [7].

Усі інші знайдені типи керамічних плиток від підлог палацу Гончарівки є тонкі, 1,2–1,5 см завтовшки. На основі вивчення їх численних фрагментів автор та С. Дмитрієнко гіпотетично реконструювали комп'ютерним методом первісний вигляд підлог цього палацу восьми конструктивних і декоративних типів. Такими є складені з тонких квадратних плиток, вкриті найбільш поширеною зеленою й рідкісною блакитною поливою типи мощення 2 і 3 (рис. 3, 4); комбінація восьмикутних/октагональних плиток із зеленою глазур'ю та ще не виявлених, здогадно вставлених між ними малих квадратних плиток (тип підлоги 4, рис. 5); незвичайні плитки, половина яких вкрита салатом поливою, а решта є теракотовою (випалена глина без покриття), що складаються у шаховий, лінійний чи концентричний орнаменти підлог (тип мощення 5 і підтип 5а, рис. 6); прямокутні витягнуті плитки без поливи, котрі могли настелити прямими поздовжніми рядами на кшталт ординарної цегляної кладки з перев'язкою швів та способом «у ялинку» (тип підлоги 6 і підтип 6а, рис. 7); незвичайні малі теракотові підтрикутні плитки, ввігнуті з усіх боків, що здогадно оточували ще не знайдені великі круглі теракотові чи глазуровані плитки і заповнювали проміжки між ними (тип мощення 7, рис. 8).

На нашу думку, такі тонкі понад вдвічі легші плитки призначались для підлог другого й третього поверхів та мансарди, які, очевидно, мали балочні перекриття, легші за склепіння. На горішніх поверххах, правдоподібно, містились опочивальні, вітальні та інші приватні покої І. Мазепи та його дружини Ганни (†1702 р.), кабінет гетьмана, генеральна військова і особиста канцелярії, бібліотека й державний архів. Дешевші найпростіші керамічні плитки без емалі типів мощення 6, 6а використали для опорядження підлог, радше, менш важливих і скромніше оформлених службових приміщень, кімнат для гостей та слуг, вестибюлів, комор чи коридорів [8].

Застосування полив'яної кераміки в декорі архітектури Русі-України почалось одночасно з мурованим будівництвом після її хрещення. Константинопольські майстри, запрошені князем Володимиром для спорудження й оздоблення Десятинної церкви 989 р. та його палаців у Києві, трансплантували туди візантійську технологію виробництва свинцево-кремнеземного скла й глазурованої кераміки та прийоми викладення підлог мурованих споруд полив'яними плитками

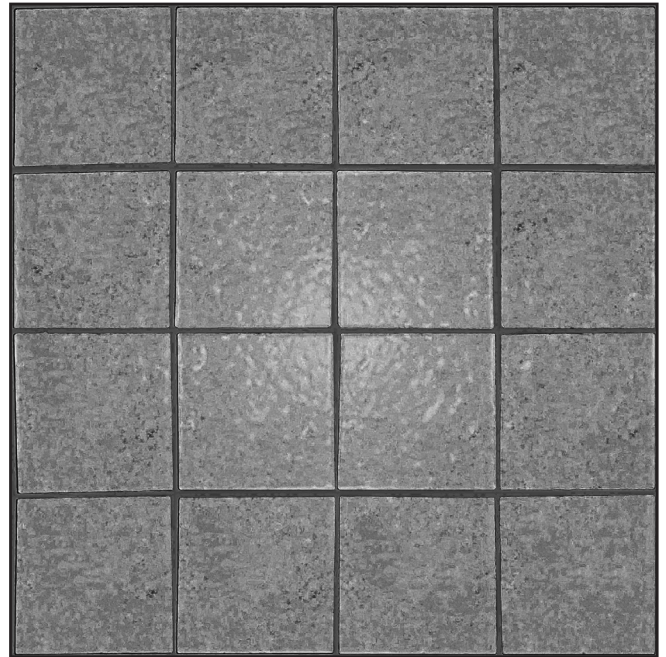

Рис. 3. Первісний вигляд підлоги Мазепиної резиденції, викладеної тонкими квадратними плитками з блакитною глазур'ю (тип 2)

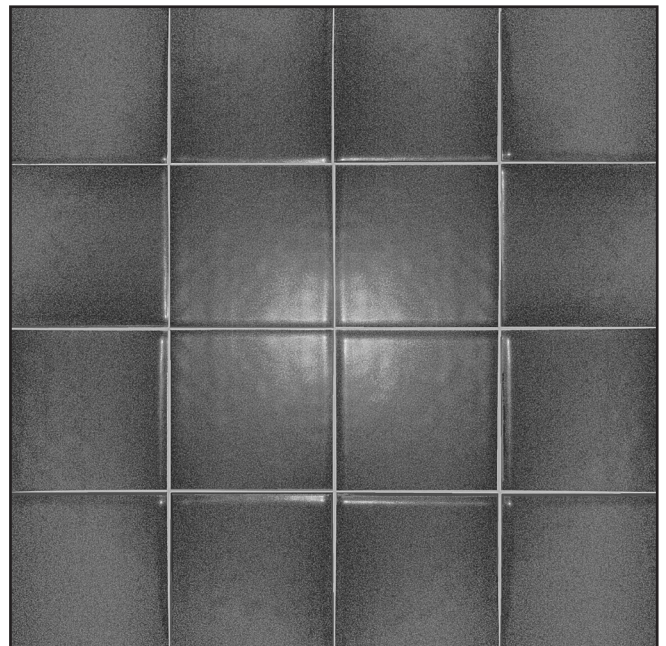

Рис. 4. Підлога палацу Гончарівки, настелена тонкими квадратними плитками, вкритими зеленою емаллю (тип 3) ми [9]. В XI – середині XIII ст. у значних містах Русі розвинулось місцеве виробництво керамічних плиток з емаллю різних кольорів та поширилась практика покриття ними підлог храмів, монастирів і князівських й боярських теремів.

Після монгольського панування та занепаду Русі-України ця традиція відновились у козацьку добу. Для зодчества бідної на будівельний камінь Середньої Наддніпрянщини XVII–XVIII ст. було характерним використання цегли, черепиці та керамічних декоративних деталей включно з плитками підлог різних форм [10]. В замках,

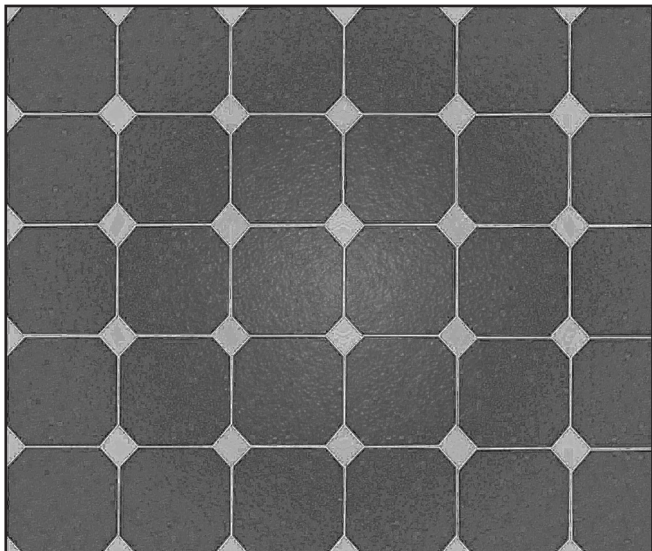

Рис. 5. Підлога палацу, скомбінована з тонких
октагональних та малих квадратних плиток (тип 4)

палатах, церквах і монастирях центральної України й Волині того часу широко вживались керамічні глазуровані й теракотові підлоги, а кам'яні там невідомі.

Конструкції і декор підлог споруд України та Польщі XVII–XVIII ст. ще мало досліджені. Спеціальні публікації по цій темі відсутні.

На основі обстежень ранньомодерних архітектурних пам'яток України автором та консультацій з київськими істориками архітектури і реставраторами споруд виявлено аналогії відтворених нами типів 1, 3, 6 і 7 мощення підлог палацу Гончарівки серед форм плиток, конструкцій і орнаментативних підлог XVII–XVIII ст. у наступних спорудах: Софійський собор (залишки підлоги у центральній апсиді) та митрополича палата у Києві, настоятельський корпус XVI ст. Спасо-Преображенського монастиря у м. Новгороді-Сіверському і Троїцький собор 1675 р. Густинського монастиря під м. Прилуками на Чернігівщині та замок князів Острозьких кінця XVI–XVIII ст. в м. Острозі Рівненської обл. [11]. Детально про підлоги деяких з цих будівель повідомимо нижче. Зображення підлог храмів, монастирських й світських споруд, схожі на типи 1–5 і 6 мощення підлог Мазешиного палацу, зустрічаються на українських барокових іконах та гравюрах [12].

В кількох ранньомодерних архітектурних пам'ятках Кракова збереглися первинні керамічні й кам'яні підлоги. Окремі керамічні плитки підлог експонуються у Національному, Археологічному та Вавельському музеях цього міста. В середньовічних замку польських королів на Вавелі, костелах і будинках міщан підлоги складали з квадратних товстих керамічних плиток розміром 13 x 13 см, вкритих поливою зеленою чи бронзовою кольорів. У добу Відродження і бароко керамічні підлоги продовжували використовувати в основному в

міщанських кам'яницях Кракова. Плитки того часу переважно квадратні розміром 21 x 2–4 см. Крім теракотових, відомі зразки, прикрашені здебільше зеленою, коричневою та рідко темно-синьою й блакитною глазур'ю. Підлоги будинків міщан звичайно були монохромні [13].

У найстаршому колегіумі («Collegium Maius», біля 1400 р.) Ягеллонського університету в Кракові, де влаштовано його музей, на наземному поверсі є довгий коридор, що веде до внутрішнього двору. Підлогу коридору викладено прямокутними видовженими теракотовими плитками технікою «у ялинку» (рис. 9). На другому поверсі колегіуму знаходяться бібліотека, мешкальні кімнати та зал для професорів, реставровані у бароковому і неоготичному стилях [14]. Там підлоги вкриті квадратними та прямокутними теракотовими плитками звичайною кладкою поздовжніми рядами. Аналогічні форми полив'яних і теракотових плиток та способи мощення ними підлог палацу Батурина реконструйовані як типи 2, 3, 6 і 6а (рис. 3, 4, 7).

В костелах, каплицях, монастирях, палацах, замках та інших багатих мурованих будівлях Кракова і Варшави Нового часу підлоги, як правило, робили з плит місцевого мармуру, вапняку та інших порід каменю різного кольору [15]. До нашого часу дійшла первинна підлога костелу св. Апостолів Петра і Павла 1619 р. у Кракові [16]. В центральній наві там бачимо комбінацію мармурових темно-сірих шестикутних видовжених та світло-коричневих квадратних плит (рис. 10). За формою плит та прийомом їх укладання ця підлога костелу аналогічна достовірно виявленому мощенню підлог керамічними глазурованими плитками типу 1 гетьманської резиденції в Батурині та замку князів Острозьких у Острозі (порівняй рис. 2). В бічних навах храму св. Петра і Павла знаходимо підлоги з мармурових темно-сірих октагональних плит, між якими вставлені менші світло-брунатні квадратні плитки (рис. 11). На нашу думку, тип 4 мощення підлоги палацу Гончарівки мав подібну комбінацію з двох полив'яних плиток таких форм (порівняй рис. 5).

Конструкції первісних кам'яних підлог, аналогічні до вищеописаних, також збереглися у костелі св. Анни 1703 р. у Кракові (рис. 12). Відзначимо, що там, як і в храмі св. Петра і Павла, підлогу з шестикутних витягнутих плит у поєднанні з квадратними застосували у головній наві. Це підкріплює наше припущення про використання подібного типу 1 підлоги у парадній залі Мазешиного палацу.

У бічних навах, приділах і каплицях базилики св. Анни до нашого часу дійшло кілька інших вигадливих конструкцій і візерунків мармурових підлог. Аналогії до більшості з них не знаємо в спорудах Гетьманщини. Лише серед них

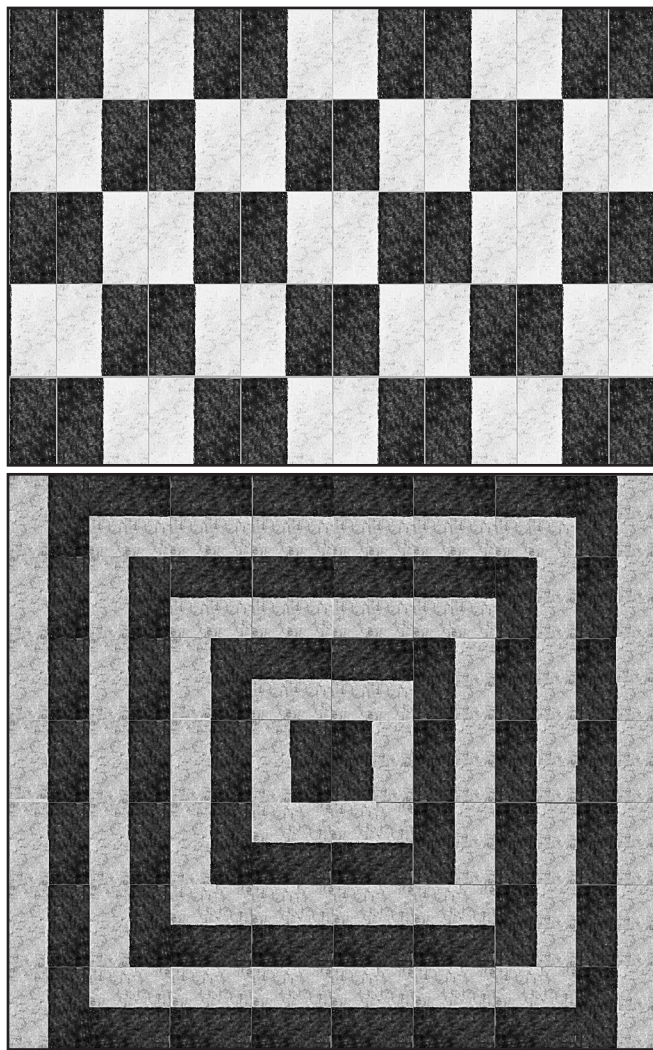

Рис. 6. Підлога, складена з тонких квадратних плиток, наполовину вкритих салатовою поливою – напівтеракотових у шаховий (тип 5) та лінійно-концентричний орнаменти (підтип 5а)

зустрічаємо підлоги з квадратних мармурових плит, складених у шаховому ладі [17] (рис. 13). Нагадаємо, що тип 5 мощення підлоги палацу Гончарівки гіпотетично реконструйовано як шаховий орнамент (порівняй рис. 6).

Шахові підлоги з квадратних кам'яних плит двох контрастних кольорів дуже широко вживались у ранньомодерних костелах, каплицях, кляшторах, палацах, замках та інших дорогих спорудах польсько-литовської держави. Наприклад, такі підлоги XVI–XVIII ст. збереглись в костелі св. Анни 1454 р. у Варшаві. Вони відновлені у резиденціях польських королів на Вавелі та Віланові (1696 р.), відбудованих домініканському костелі св. Яцека 1639 р. та багатьох барокових храмах і палацах магнатів Варшави [18]. Мармурові шахові підлоги бачимо на другому ярусі галереї з аркадою на подвір'ї найстаршого колегіуму Ягеллонського університету та у костелі Успіння св. Діви Марії 1625 р. в с. Ухані Люблінського воєводства [19]. Шаховий візерунок підлог цивільних і культових

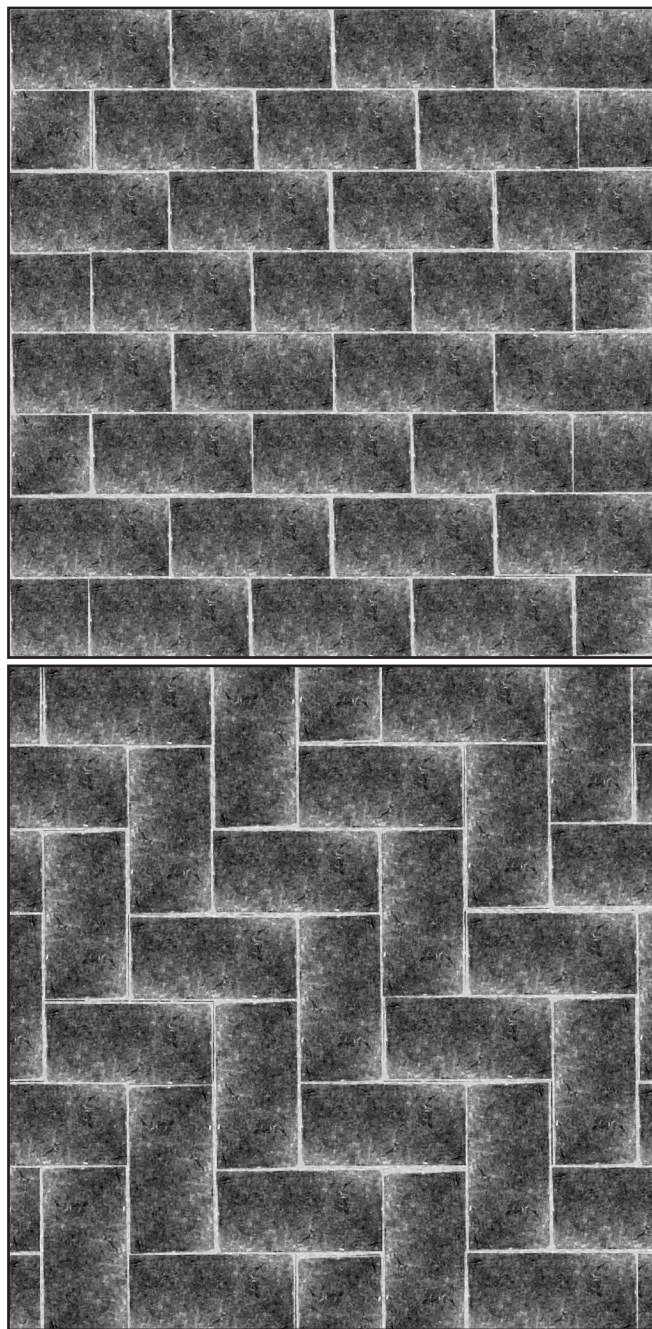

Рис. 7. Покриття підлог теракотовими тонкими прямокутними плитками звичайною кладкою (тип 6) та методом «у ялинку» (підтип 6а)

будівель також зображено на численних українських барокових гравюрах та іконах [20].

Зберігся малюнок, зроблений відомим голландським зодчим Тильманом ван Гамереном (1632–1706 рр.) (рис. 14). На замовлення польських королів і магнатів він запроєктував велику кількість палаців, вілл, замків та костелів у Польщі наприкінці XVII – на початку XVIII ст., серед них вищезгадану базиліку св. Анни у Кракові. На його малюнку зображено 10 конструкцій і орнаментів підлог, які виготовляли з кам'яних плит та паркетів. Вони вживались у костелах і палацах Речі Посполитої за гетьманування І. Мазепа.

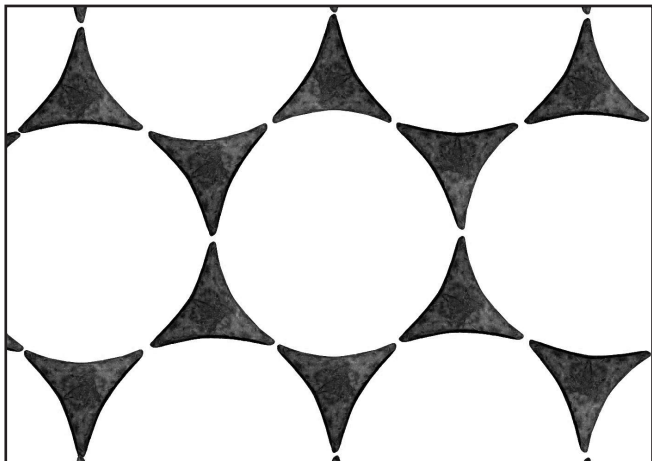

Рис. 8. Спосіб мощення підлоги палацу Гончарівки теракотовими тонкими фігурними плитками (тип 7)

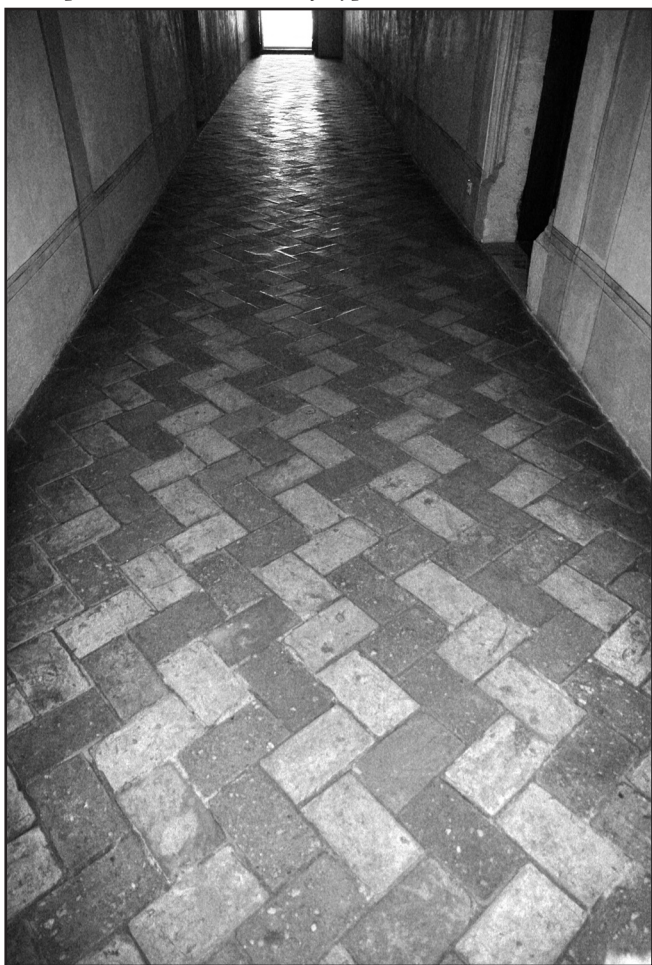

Рис. 9. Підлога коридору колегіуму 1400 р. Ягеллонського університету в Кракові, викладена теракотовими прямокутними плитками методом «у ялинку»

Серед них бачимо знайомі нам форми плиток та п'ять схем їх викладення, аналогічних до відтворених типів 1–5 і 6а мощення підлог палацу Батурина (порівняй рис. 2–7). Так, у другому ряді знизу, справа чорним, червоним та бронзовим кольорами намальовано підлогу, скомбіновану з світлих шестикутних видовжених та темних квадратних плиток. Зліва від цього зразка зображе-

Рис. 10. Підлога центральної нави костелу св. Петра і Павла 1619 р. у Кракові, скомбінована з мармурових шестикутних та квадратних плит. Тут і далі фото В. Мезенцева, 2014–2015 рр.

но комбінацію підлоги з ясних октагональних та проміжних малих темних квадратних плиток. У тому ж ряді з лівого краю показано шахову підлогу. Над нею намальовано підлогу з світлих квадратних плит, а в середині верхнього ряду – з прямокутних плиток, складених «у ялинку» [21].

П'ять інших, переважно складніших, різнобарвних візерунків кам'яних чи паркетних підлог, зображених на малюнку Т. Гамерена, зустрічаються у ранньомодерних костелах, каплицях, монастирях і палацах Кракова й Варшави (рис. 14). Однак в архітектурних пам'ятках Батурина і Гетьманщини, на українських барокових гравюрах та іконах подібних підлог не знаходимо. Безперечно, у сакральних і палацових спорудах Польщі Нового часу застосовували значно більше різних вибагливих дизайнів і орнаментів підлог, ніж відомі натеper у столичній резиденції І. Мазепа. Ця стаття обмежується порівняльним аналізом лише її підлог.

Проведене порівняння показує, що шість з дев'яти конструкцій підлог палацу Гончарівки (типи 1–5, 6а, за винятком підтипу 5а, типів 6 і 7) вживали в культових, академічних і житлових будівлях Польщі XVII–XVIII ст. (рис. 2–7). Відмінним було тільки використання там, як

Рис. 11. Підлога бічної нави костелу св. Петра і Павла, викладена двоколірними мармуровими октагональними та малими квадратними плитками

правило, кам'яних підлог у тогочасних костелах, кляшторах та маєтках. В останніх стали модними і паркетні підлоги.

Підлоги з керамічних плиток різних форм типові для кімнат і залів ренесансних і барокових палаццо, ратуші, управи ремісничих цехів і торгових гільдій та інших світських споруд і монастирів столиці регіону Тоскани Флоренції. Традиція виготовлення таких підлог зберігається в Тоскані дотепер, хоч там немає нестачі у різноманітному будівельному камінні.

З середньовіччя у Флоренції та Болоньї, столиці регіону Емілії-Романи, підлоги храмів звичайно складали з плит шліфованого мармуру та інших сортів каменю різних форм і кольорів в ошатні мозаїчні композиції. Найкращим прикладом є прегарна мармурова підлога з віртуозними геометричними барвистими орнаментами і написами головного грандіозного готичного собору Флоренції Санта-Марія-дель-Фйоре (1296–1887 рр.). Однак правомірно порівняти підлоги Мазепиної резиденції з керамічними підлогами палаццо, ратуш та інших цивільних будівель північної Італії Нового часу.

У Флоренції з XV–XVI ст. надзвичайно високого технічного й художнього рівня досягли майолікова скульптура та декор архітектури. Там та в інших поселеннях Тоскани екстер'єри та інтер'єри

пізньоренесансних базилік, монастирів, шпиталів, притулків для сиріт, ратуш/сеньорій, державних і громадських будинків та вілл часто прикрашали майстерними теракотовими і глазурованими поліхромними й монохромними рельєфними панно, іконами, статуями, гербами та розетками переважно з образами святих, біблійними сценами й символами та орнаментальними мотивами у реалістичній манері Відродження. Знаменитими флорентійськими скульпторами таких керамічних барельєфів і статуй для оформлення архітектури були Андреа делла Роббіа (1435–1525 рр.) та його родичі й учні [22].

Проте для палаццо, ратуш, міщанських будинків і монастирів Флоренції та інших міст Тоскани й Болоньї Нового часу були характерні теракотові монохромні підлоги кольору випаленої глини. На відміну від середньовічних і ранньомодерних підлог споруд України, відомі лише одинокі зразки флорентійських підлог з кольоровою поливою. В інтер'єрах тосканських палаццо знаходимо найбільше аналогій підлогам резиденції І. Мазепи.

Палаццо Даванцаті у Флоренції спорудили в XIV ст., добудували в XVI ст. і реставрували у первинному вигляді в XIX–XXI ст. 1910 р. там відкрили музей, де демонструються оформлення, меблі і побут дому заможних флорентійських

Рис. 12. Покриття підлоги бічної нави костелу св. Анни 1703 р. в Кракові двоколірними мармуровими октагональними та малими квадратними плитками

купців доби пізнього Відродження.

Цей вежоподібний палац має п'ять поверхів з балочними перекриттями й підвал. Своїм вежовим дизайном, матеріалом перекриття і розміщенням залів та житлових апартаментів палаццо Даванцаті нагадує наші уявлення про внутрішню конструкцію і структуру Мазеппиної господи. На першому поверсі цього палаццо є великий зал з меблями та опорядженням XVI ст. для ділових зустрічей купців. На другому й третьому ярусах розміщуються дві спальні, приймальні, вітальні, кімната для студій та інші мешкальні приміщення і кухня, реставровані у пізньоренесансному стилі [23].

В просторому залі підлога настелена теракотовими одноколірними шестикутними видовженими плитками, що оточують з усіх боків квадратні (рис. 15). За керамічним матеріалом, формами та способом укладання цих плиток вони подібні до надійно відтвореного типу 1 мощення підлоги палацу Гончарівки (порівняй рис. 2). Відміною більшості підлог останнього є лише покриття кольоровою емаллю. Як вказувалося вище, за нашою версією, ця найважча комбінована підлога була також у приймальному залі на першому поверсі гетьманської резиденції.

У великих світлицях першого та верхніх ярусів палаццо Даванцаті підлоги влаштували з теракотових монохромних октагональних плиток, сполучених з проміжними малими квадратними (рис. 16). У студійній кімнаті/кабінеті бачимо підлоги з квадратних теракотових плиток, а у спальнях, вітальні та кухні – з прямокутних плиток, складених «у ялинку» (рис. 17, 18). Як видно, такі прямокутні плитки використовувались без поливи в підлогах ранньомодерних споруд Італії, Польщі та палаці І. Мазеппи. Ці конструкції теракотових підлог покоевих кімнат палаццо Даванцаті аналогічні реконструйованим типам 2–4 і ба мощення підлог плитками ідентичних форм батуринського палацу (порівняй рис. 3–5, 7).

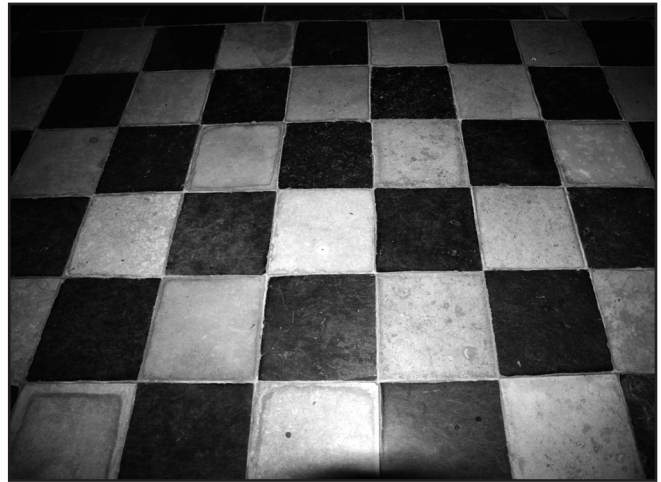

Рис. 13. Мармурова шахова підлога бічної нави костелу св. Анни у Кракові

Палаццо Нонфініто у Флоренції спорудили за стилем маньєризму 1600 рр. і добудовували пізніше. З 1919 р. там знаходиться Національний музей антропології та етнології [24]. На його першому й другому поверхах збереглися старовинні підлоги з керамічних плиток різних форм та прийомів мощення. Серед них є підлоги, складені з теракотових октагональних плиток. Між ними вставлені малі керамічні квадратні плитки, прикрашені соковитою помаранчевою глазур'ю із зображенням чотирьох радіальних пелюсток чи лілій, виконаних синьою емаллю (рис. 19). Гірше збереглися такі самі малі проміжні квадратні плитки із залишками яскравої зеленої та жовтої поливи з невиразним пошкодженим рослинним мотивом. У музеї виставлені великі фрагменти таких старовинних підлог, облямовані рамками з білого мармуру.

Це одиницький виняток застосування кольорової глазури в оздобленні керамічних підлог, який автор спіткав у ранньомодерних спорудах та музеях Тоскани у 2014 р. Решта обстежених ним керамічних підлог там не має емалі. За формою плиток, двоколірністю і конструкцією описані підлоги флорентійського палаццо Нонфініто можна порівняти до гіпотетично відтвореного типу 4 полив'яної підлоги палацу Гончарівки (порівняй рис. 5).

Величний ренесансний палаццо Пітті 1458 р. був головною резиденцією герцогів Тосканських з династії Медічі у XVI–XVIII ст. та італійських королів наприкінці XIX ст. Це найбільший палац і музейний комплекс Флоренції, що відкрили для публіки 1928 р. Розкішні інтер'єри там оформили у бароковому стилі в XVII – на початку XVIII ст. [25].

У двоколірних композиціях підлог численних залів і кімнат цього палаццо поєднали плити з теракоти та білого мармуру. Серед них знаходимо комбінацію теракотових масивних квадратних

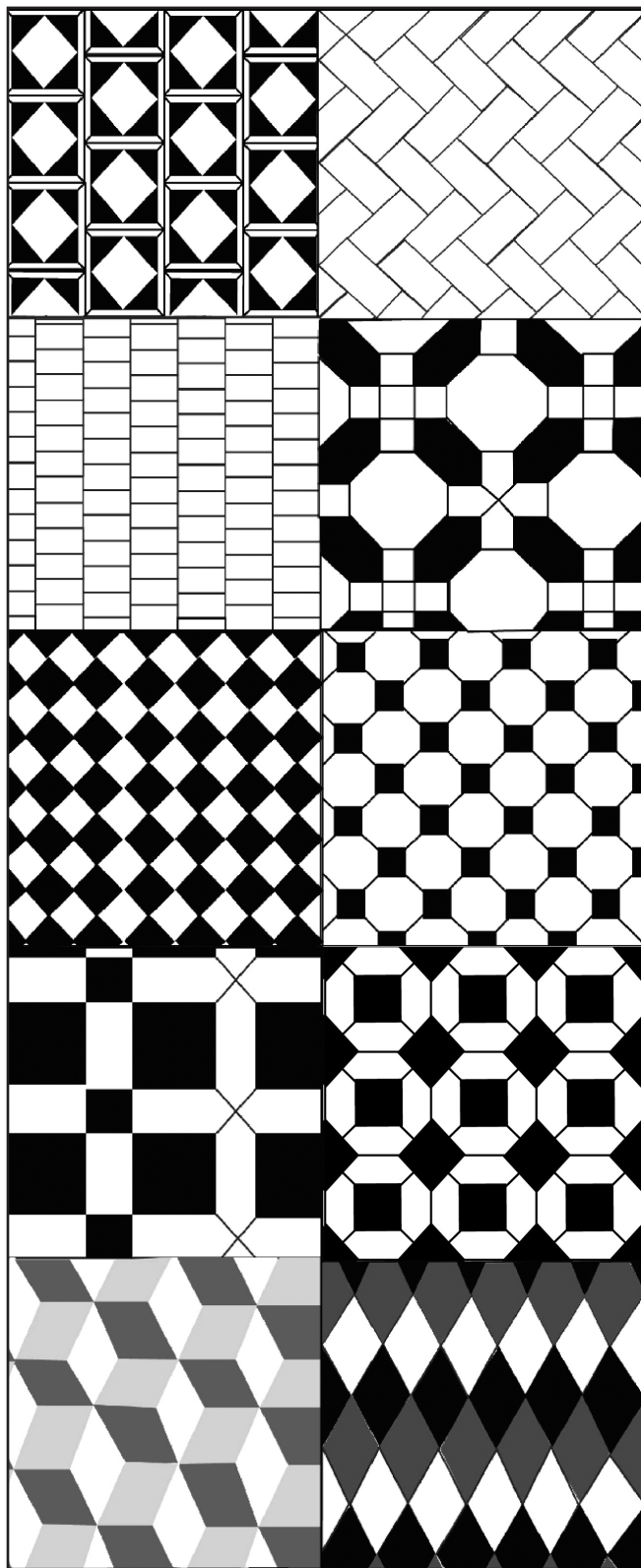

Рис. 14. Малюнок 10 конструкцій і орнаментів кам'яних і паркетних підлог, вживаних в спорудах Польщі на межі 17–18 ст., архітектора Тільмана ван Гамерена. Комп'ютерне редагування ілюстрації С. Дмитрієнка

плит та половинок вузьких шестикутних біломармурових плиток, близьку до типу 1 глазурованої підлоги палацу Батурина та конструкції кам'яних підлог центральних нав

Рис. 15. Пізньоренесансна підлога зала палаццо Даванцаті у Флоренції, скомбінована з теракотових шестикутних і квадратних плиток

костелів св. Петра і Павла та св. Анни у Кракові (порівняй рис. 2, 10, 20).

В палаццо Пітті також зустрічаємо підлогу з концентрично розташованих прямокутників. Ці фігури утворюють ряди малих квадратних плиток білого мармуру, а проміжки між прямокутниками заповнюють великі квадратні та менші прямокутні теракотові плити (рис. 21). Така композиція підлоги найзначнішого флорентійського палаццо схожа на гіпотетично реконструйований лінійно-концентричний орнамент підтипу 5а мощення підлоги Мазепиної резиденції (порівняй рис. 6). Подібного дизайну керамічної чи кам'яної підлоги не знаємо в інших будівлях України та Польщі XVII–XVIII ст.

У кількох залах і кімнатах палаццо Пітті підлоги настелено теракотовими прямокутними плитками. Їх іноді вживали у комбінації з малими квадратними біломармуровими плитками та без них кладкою «у ялинку». Остання аналогічна підтипу 6а підлоги гончарівського палацу та покриттю підлоги коридору найстаршого колегіуму Ягеллонського університету (рис. 7, 9).

Підлоги, складені з прямокутних теракотових плиток способом «у ялинку», часто використовували у пізньосередньовічних та ранньомодерних цивільних і монастирських спорудах Флоренції. Наприклад, їх бачимо в залах палаццо Веккіо (ратуша 1315 р.), будинку управи ремісничих цехів і торгових гільдій з храмом Орсанмікеле 1350 р. та галереях на подвір'ї монастиря при базиліці Сан-Лоренцо 1470 р. Галереї подвір'я монастиря, спорудженого 1453 р. при готичній базиліці Санта-Кроче (1385 р.) у Флоренції, замощені квадратними теракотовими плитками [26].

У палаццо деї Веккові м. Пістої в регіоні Тоскани тепер міститься музей старожитностей [27]. Цей палац, заснований в XI ст. та перебудований у ренесансному стилі в XV ст., має підлоги, вкриті квадратними і прямокутними теракотовими

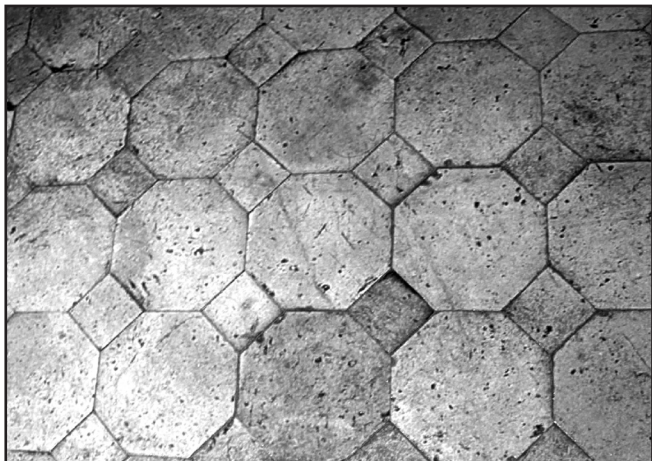

Рис. 16. Підлога палаццо Даванцаті, настелена октагональними та малими квадратними теракотовими плитками

Рис. 17. Підлога кімнати палаццо Даванцаті, замощена квадратними теракотовими плитками

плитками. Такі форми плиток і конструкції керамічних підлог названих тосканських палаццо, ратуш і монастирів відповідають реконструйованим типам 2, 3 і 6а мощення підлог Мазепиної оселі (рис. 3, 4, 7).

Інший дизайн підлог знаходимо у ранньомодерних залах палаццо д'Аккурсіо у Болоньї. Цю приватну резиденцію XIII ст. перебудували на магістрат в XIV–XVI ст. [28]. Там підлоги складено з прямокутних теракотових плиток поздовжніми рядами, як звичайну цегляну кладку з перев'язкою швів, подібно до відтвореного типу 6 підлоги палацу Батурина (порівняй рис. 7, 22).

Серед керамічних і навіть мармурових підлог модерних світських і сакральних споруд Флоренції, Пістої та Болоньї не зустрічається шаховий орнамент, котрий гіпотетично реконструйовано як тип 5 мощення підлоги Мазепиної резиденції (рис. 6). Проте в інших регіонах Італії, а також у Речі Посполитій та Західній Європі кам'яні шахові підлоги були поширені в палацах, віллах, храмах та каплицях Нового часу [29]. На

малюванні італійських барокових споруд також бачимо підлоги, скомбіновані з великих кам'яних октагональних плит та малих квадратних плиток між ними і подібні до типу 4 підлоги гончарівського палацу (рис. 5) [30].

Так, сім з дев'яти відтворених конструкцій і орнаментів підлог палацу Батурина (типи 1–4, 5а–6а, за виключенням типів 5 і 7) знаходять аналогії серед дизайнів ранньомодерних підлог названих вище будівель Тоскани й Емілії-Романи (рис. 2–7). Відмінністю останніх було лише домінування теракотових підлог і обмежене застосування полив'яних плиток. На основі проведених порівнянь можна гадати, що більшість форм плиток і прийомів складання підлог батуринського палацу мають італійське походження.

За нашою версією, їх дизайни витворили й поширили майстри північної Італії пізнього Відродження, можливо, у Флоренції, де тоді панували подібні керамічні підлоги у палацах і процвітало мистецтво оздоблення споруд теракотовими й майоліковими деталями.

У XVI–XVII ст. запрошені італійські зодчі й декоратори запровадили ці фасони підлог у комплексі з модною ренесансною, маньєристичною і бароковою архітектурою, будівельною технікою і орнаментациєю до Польщі та України. Так, італійські архітектори спорудили й прикрасили ренесансний замок князя Костянтина Острозького у Острозі та першу барокову будівлю Польщі, костел св. Петра і Павла у Кракові [31]. На перетині XVI–XVII ст. італійські маестро звели визначні католицькі й православні храми, монастирі та кам'яниці заможних міщан у Львові. 1613 р. італійський архітектор Себастьяно Браччі відновив Успенську церкву «Пирогошу» на Подолі у Києві й оселився там з родиною. Про численність італійських зодчих, запрошених до Польщі та України в XVI–XVII ст., пишуть Федір Ернст та Олександр Оглоблин [32].

1637 р. київський митрополит Петро Могила запросив знаного архітектора, декоратора і художника Октавіано Манчіні відбудувати Софійський собор, Успенський собор Києво-Печерської лаври та інші занепалі церкви княжої доби у Києві. О. Манчіні народився й дістав освіту в Болоньї, а у 1630–1636 рр. працював в Польщі. У 1637–1638 рр. разом з О. Манчіні в реставрації київських храмів брали участь італійські, польські та українські підмайстри, помічники й учні [33]. Вони використали полив'яну поліхромну кераміку для відновлення підлоги, мозаїчних панно, кахляних печей Софійського собору та виготовлення масивної фасадної плити з гербом і монограмою П. Могили [34]. На жаль, достовірних залишків підлоги храму, пов'язаної з ремонтом О. Манчіні, дослідники не виявили. Лише у центральній вівтарній апсиді

Рис. 18. Підлога покою палаццо Даванцаті, складена теракотовими прямокутними плитками «у ялинку»

Софійського собору частково збереглась підлога з незвичайних керамічних тонких круглих плиток та малих напівтрикутних полив'яних різнобарвних плиток із півколовими вирізами. Фігурні плитки там оточують круглі й заповнюють проміжки між ними. Цю підлогу відносять до ремонту собору коштом І. Мазепи на межі XVII–XVIII ст. [35]. Комбінацію плиток подібних форм гіпотетично реконструйовано як тип 7 мощення підлоги палацу Гончарівки (рис. 8). Однак, за відсутністю аналогій такій конструкції підлоги у вищерозглянутих спорудах Італії та Польщі, її походження лишається невстановленим.

У Польщі та Україні італійські зодчі мусили пристосувати свої дизайни підлог до місцевих будівельних матеріалів і традицій архітектури й декору. Тому в Кракові вони робили підлоги з плит місцевого різнокольорового мармуру, а в Острозі та Києві – з поліхромних глазурованих плиток. Відзначена вище співпраця з ними польських і українських декораторів, будівельників та учнів мала сприяти адаптації італійських прийомів. Очевидно, у XVI–XVII ст. польські, українські та запрошені західноєвропейські зодчі й оформителі споруд перейняли, дещо перетлумачили і поширили деякі італійські конструкції та орнаменти підлог, вживали їх разом з місцевими та західноєвропейськими з урахуванням локальних особливостей архітектурного убору.

Наприклад, на малюнку 10 зразків підлог Т. Гамерена чотири з них, які аналогічні типам мощення підлог палацу Гончарівки, вірогідно, мають італійське походження (див. рис. 2–5, 7, 14). Інші зображені там взірці кам'яних і паркетних підлог, мабуть, є польськими чи загальноєвропейськими (зокрема, шаховий дизайн), що вживали у костелах і палацах Речі Посполитої на рубежі XVII–XVIII ст. (рис. 13). Цей голландський архітектор навчався в Італії у 1650-х рр. і довго працював у Польщі, з 1661 р. до 1706 р. [36]. Тож, напевно, він асимілював деякі італійські прийоми

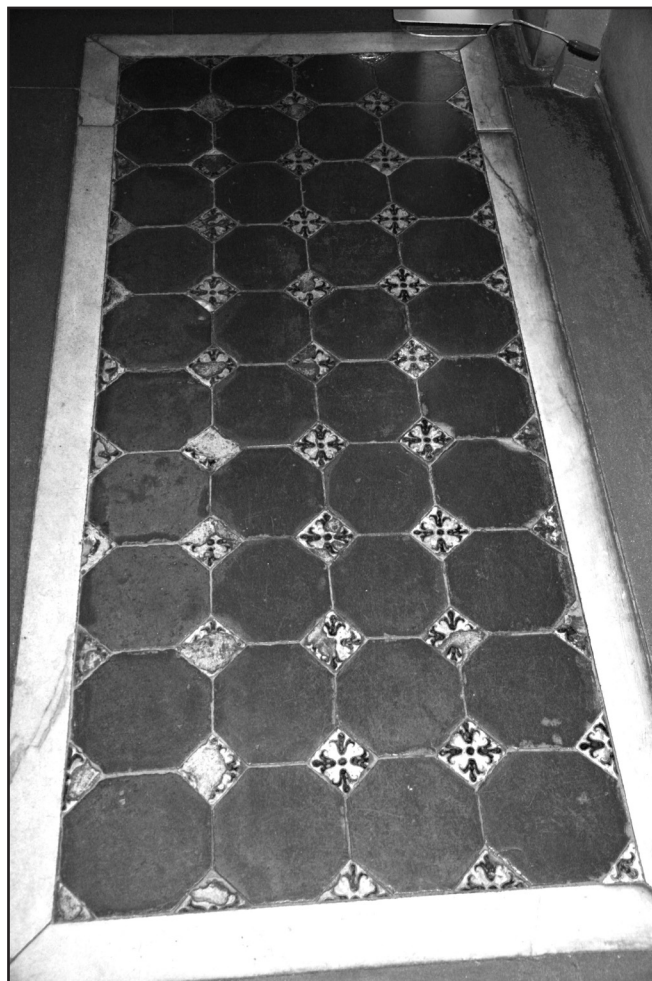

Рис. 19. Фрагмент старовинної підлоги з комбінацією теракотових октагональних плиток та малих керамічних квадратних плиток, прикрашених двоколірною глазур'ю. Музей антропології та етнології при палаццо Нонфініто 1600 р. у Флоренції

оформлення підлог, як і його польські колеги. Таким чином, у XVII–XVIII ст., крім італійських маестро, запрошені польські та західноєвропейські зодчі й декоратори могли перенести в Україну вищерозглянуті італійські фасони підлог.

На жаль, через погану збереженість й недостатню вивченість підлог у спорудах Києва того часу там дотепер невідомо використання конструкцій, подібних до типів 1, 4, 6а мощення підлог гончарівського палацу, котрі вважаємо запозиченими з Італії (рис. 2, 5, 7). Однак покриття підлог, аналогічне типу 1, виявлено у згаданих раніше Троїцькому соборі Густинського монастиря під Прилуками та в настоятельському корпусі Спасо-Преображенського монастиря у Новгороді-Сіверському. Керамічні плитки цих монастирських будівель не мають поливи на відміну від підлог з глазур'ю різних кольорів в амбінтих резиденціях князя К. Острозького та І. Мазепи [37]. На іконі Стрітення з Київщини першої половини XVIII ст. намальовано храм з двоколірною підлогою, викладеною октагональними плитками

Рис. 20. Підлога залу палаццо Пітті 1458 р. у Флоренції, скомбінована з теракотових квадратних плит і половинок мармурових шестикутних вузьких плиток

Рис. 21. Орнамент підлоги кімнати палаццо Пітті з концентричних прямокутників, викладений малими квадратними мармуровими плитками та квадратними й прямокутними теракотовими плитками

з малими квадратними вставками між ними, які суголосні типу 4 мощення підлоги палацу Батурина [38] (рис. 5).

На нашу думку, до спорудження Мазепиного палацу перед 1700 р. керамісти та оформителі споруд Гетьманщини, особливо провідні майстри архітектурної майоліки Києва, вже перейняли від запрошених італійських, польських чи західноєвропейських колег розглянуті вище дизайни підлог північноіталійського походження. На той час їх адаптовані версії можна розглядати вже як засоби опорядження інтер'єру синкретичного українського бароко.

Майстри козацької держави також використовували чимало конструкцій і орнаментів теракотових та полив'яних підлог, які відмінні від форм і кольору поливи плиток підлог палацу Гончарівки. Зокрема, такі підлоги, мабуть, місцевого гатунку знаходимо у більшості церков Києва, Чернігівщини й Сумщини, де збереглися підлоги кінця XVII – першої половини XVIII ст, та

на зображеннях будівель у численних українських барокових іконах [39].

Провідний дослідник батуринських кахлів Ю. Ситий переконливо показав, що усі керамічні декоративні деталі гончарівського палацу виготовили найдосконаліші київські кахлярі [40]. Очевидно, у Батурині вони сформували, прикрасили глазур'ю й випалили плитки підлог цього палацу та змонтували їх на усіх поверхах.

І. Мазепа міг замовити зодчим і декораторам разом із західнобароковою архітектурою для свого палацу перейняти модні зразки мощення підлог від палаців, вілл і мансіонів можновладців Речі Посполитої чи Західної Європи XVII ст. Як відомо, в 1650–1660-х рр. він служив при дворі польського короля Яна II Казимира Вази у Варшаві та подорожував і навчався в університетах Німеччини, Франції, Голландії та Італії [41]. Там майбутній гетьман мав змогу ознайомитись з кращими взірцями барокової архітектури та їх декором.

Зокрема, І. Мазепа міг запозичити з тогочасного архітектурного убору Польщі чотири асимільовані італійські конструкції і орнаменти підлог та дуже популярні там шахові підлоги. Як вказувалось вище, вони зображені на малюнку Т. Гамерена, сучасника гетьмана, а три з них використані у покритті підлог костелу св. Анни у Кракові, що цей зодчий спорудив одночасно з побудовою палацу Батурина (рис. 12–14).

Як правило, шахові підлоги робили з квадратних кам'яних плит, переважно, мармурових. Тож, гіпотетично реконструйований тип 5 мощення підлоги палацу як шаховий дизайн, складений з незвичайних тонких квадратних напівполив'яних – напівтеракотових плиток, був своєрідною місцевою керамічною реплікою кам'яної двоколірної шахової підлоги (порівняй рис. 6, 13, 14).

Похідний підтип 5а палацової підлоги міг бути імітацією такими самими керамічними плитками західної кам'яної підлоги з концентричним орнаментом. Останній не зустрічається серед підлог інших споруд України й Польщі XVII–XVIII ст. Можливо, І. Мазепа перейняв його з декору кам'яних підлог ранньомодерних палаців Західної Європи чи навіть північної Італії. Нагадаємо, що схожий концентричний візерунок підлоги використано у палаццо Пітті Флоренції (порівняй рис. 6, 21). Можна гадати, що київські керамісти й оформителі Мазепиної резиденції застосували там італійські, а також деякі польські чи західноєвропейські тогочасні дизайни теракотових і кам'яних підлог, які вони переробили й пристосували до регіональних особливостей і традицій керамічного поліхромного опорядження цегляних будинків Середньої Наддніпрянщини XVII ст.

Чи не мали українські зодчі зображень різних

Рис. 22. Ранньомодерна підлога залу палацу д'Аккурсіо (магістрат) у Болоньї, вкрита теракотовими прямокутними плитками

конструкцій і орнаментів підлог, вживаних у спорудах Заходу і подібних до їх малюнку Т. Гамерена? Такі архітектурні малюнки могли бути у добірній бібліотеці при резиденції І. Мазепи в Батурині з огляду на активне будівництво і відновлення ним церков і монастирів.

І. Мазепа сприяв розвитку керамічного художнього ремесла Гетьманщини і цінував це національне самобутнє мистецтво. Недаремно він запросив кращих київських кахлярів прикрасити інтер'єр та екстер'єр своєї головної резиденції. Гетьман та його дружина, мабуть, самі замовили форми і колір емалі плиток та фасони мощення й орнаментативні підлоги у їх палаці. Ю. Ситий вважає, що І. Мазепа особисто вибрав сюжети і візерунки рельєфів та барви глазурованих і теракотових пічних кахлів, розеток й плит з його гербом, що оздоблювали фасади палацу на Гончарівці. Ці керамічні деталі, знайдені в ході розкопок залишків будівлі, свідчать про витончений артистичний смак гетьмана [42]. Вони є цінними творами декоративно-ужиткового і геральдичного мистецтва українського бароко.

На основі аналізу малюнку руїн Мазепоного палацу у Батурині 1744 р. його архітектурний дизайн, ордерні елементи та інші пластичні декоративні деталі фасадів відносяться до стилю зрілого центральноєвропейського бароко [43]. Однак, за археологічними даними, фриз антаблемента прикрасили керамічними полив'яними різнобарвними розетками. Такий прийом був типовим для мурованих культових споруд Києва XVII–XVIII ст. і не властивим бароковому зодчеству Заходу. Його могли привнести київські майстри, що оформили палац Гончарівки з урахунком впливів архітектурного декору головного церковного і культурного центру України. Таким чином, високохудожнє зовнішнє й внутрішнє оздоблення цього палацу було складним синтезом прийомів західного та

українського (точніше, київського) бароко.

Використання семи-дев'яти виділених способів мощення керамічних підлог, більшість з яких прикрашені глазур'ю зеленого та особливо рідкісного блакитного кольору, а також близько 30 різновидів полив'яних поліхромних пічних кахлів, розеток та гербових плит свідчить про надзвичайно багату, дорогу й імпозантну орнаментативну Мазепоної резиденції в Батурині. Вона була неперевершеною серед відомих палат інших гетьманів та козацьких старшин.

Проведені у статті детальні порівняння конструкції та декору підлог палацу І. Мазепи у Батурині (до 1700 р.) та архітектурних пам'яток Польщі й північної Італії Нового часу виявляють досі невідомі західні впливи на оформлення інтер'єрів сакральних і цивільних споруд Речі Посполитої та Гетьманщини. Порівняльний аналіз також показує аналогічність способів мощення й орнаментативної та локальні відмінності будівельних матеріалів підлог вищезрозглянутих ранньомодерних будівель цих країн і головної столичної резиденції гетьмана. Численність знайдених аналогій говорить на користь достовірності наших комп'ютерних реконструкцій первинного вигляду підлог Мазепоного палацу (рис. 2–8).

Посилання

1. Мезенцев В. Про стиль архітектури палацу І. Мазепи в Батурині за рисунком 1744 р. та археологічними даними // Батуринська старовина. Збірник наукових праць, присвячений 300-літтю Батуринської трагедії. – К., 2008. – С. 216–235; його ж. Західні, українські та російські прийоми в архітектурі й декорі палацу І. Мазепи в Батурині // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. – Вип. 6. – К. – Глухів, 2013. – С. 220–234; Mezentsev V. Mazepa's Palace in Baturyn: Western and Ukrainian Baroque Architecture and Decoration // Poltava 1709: The Battle and the Myth / Ed. S. Plokhly. – Cambridge, Mass. – 2012. – P. 433–470.
2. Мезенцев В. Мощення підлог палацу І. Мазепи у Батурині: комп'ютерні реконструкції та порівняльний аналіз // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. – Вип. 8. – К. – Глухів, 2015. – С. 133–144. Див. також посилання 6.
3. З 2001 р. проект історико-археологічного вивчення Батурина спонсорують Програма дослідження східної України ім. Ковальських при Канадському інституті українських студій (КІУС) Альбертського університету в м. Едмонтоні, Понтифікальний інститут середньовічних студій Торонтського університету та Дослідний інститут «Україніка» в м. Торонто у Канаді. Провідний історик Гетьманщини, попередній директор КІУС, проф. Зенон Когут є науковим дорадником Батуринського проекту. Роман та св. п. Володимира Василюшини і Олександра Жолобецька-Місьонг (США) є щедрими меценатами археологічних досліджень Батурина. Розкопки цього міста та публікацію їх матеріалів підтримують субсидіями Чернігівська обл. держ. адміністрація, Ліга українців Канади, Ліга українок Канади, Союз українок Канади (Відділ ім. св. кн. Ольги), фундації «Прометей» і Кредитової спілки «Будучність», Українська кредитова спілка, український ресторан «Золотий Лев» в Торонто, Фонд кафедр українознавства при Гарвардському університеті та Український історико-просвітний центр у штаті Нью-Джерсі в США.
4. Ленченко В. Палац гетьмана Івана Мазепи в Батурині //

Пам'ятки України. – № 3. – К., 2003. – С. 31–33; Коваленко В., Мезенцев В., Моця О., Ситий Ю. Батурин археологічний // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 295-ї річниці з дня смерті гетьмана України Івана Мазепи та 10-річчя заповідника «Гетьманська столиця» 25–26 травня 2004 р., м. Батурин. – Ніжин, 2006. – С. 88; Коваленко В.П., Мезенцев В.І., Ситий Ю.М. Новий етап в дослідженнях гетьманської столиці // Історико-культурні надбання Сіверщини у контексті історії України: Збірник наукових праць. – Глухів, 2006. – С. 88; Коваленко В., Мезенцев В. Резиденція гетьмана Івана Мазепи на Гончарівці в Батурині // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. – Вип. 52. – № 5. – Чернігів, 2008. – С. 9–10; Вечерський В. Гетьманські столиці України. – К., 2008. – С. 185–186; його ж. Містобудівний устрій Батурина у контексті українського містобудування доби Гетьманщини // Батуринська старовина. Збірник наукових праць. – Вип. 2 (6). – Чернігів, 2011. – С. 51; Реброва Н.Б. та ін. Батурин: історія в пам'ятках: Путівник Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця». – Ніжин, 2008. – С. 24–28; Осадчий Р.М. Археологічна спадщина Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в м. Батурин та визначення зон охорони археологічного культурного шару // Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. – Вип. 8. – К., 2013. – С. 292–293. Див. також посилання 1, 2 і 5.

5. Мезенцев В. Декор палаців І. Мазепи в Батурині за матеріалами розкопок 2009 р. // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. – Вип. 3. – К. – Глухів, 2010. – С. 151–161; його ж. Реконструкції та порівняльний аналіз керамічного герба І. Мазепи з декору його палацу в Батурині // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. – Вип. 4. – К. – Глухів, 2011. – С. 164–169; його ж. Дискусійні питання про розміри, архітектурний тип та аналогії палацу І. Мазепи на Гончарівці // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. – Вип. 7. – К. – Глухів, 2014. – С. 26–364; Когут З., Мезенцев В., Кваленко В., Ситий Ю. Історико-археологічні дослідження гетьманських резиденцій Батурина. – Торонто, 2011. – С. 11–16; Вказ. автори. Розкопки на садибі Івана Мазепи та фортеці Батурина у 2011 р. – Торонто, 2012. – С. 11–16; Когут З., Мезенцев В., Ситий Ю., Скороход В. Розкопки у Батурині 2012 р. Культура козацької еліти Мазепиного двору. – Торонто, 2013. – С. 11–14; Вказ. автори. Археологічні дослідження у Батурині 2013–2014 рр. Палаці Івана Мазепи та Кирила Розумовського. – Торонто, 2015. – С. 14–25. Див. також посилання 1 і 2.

6. Мезенцев В. Мощення підлог палацу І. Мазепи у Батурині: комп'ютерні реконструкції та порівняльний аналіз. – С. 134–139; Когут З., Мезенцев В., Ситий Ю., Скороход В. Археологічні дослідження у Батурині 2013–2014 рр. Палаці Івана Мазепи та Кирила Розумовського. – Торонто, 2015. – С. 19–23; Вказ. автори. Розкопки гетьманського Батурина 2013–2014 рр. Палаці Івана Мазепи та Кирила Розумовського // Гомін України – № 28 (3598). – Торонто, 21 липня 2015 р. – С. 7–8.

7. Щиро дякую співробітникам Бюро консервації старожитностей м. Кракова Галині Ройковській-Тасак і архітектору Мареку Холевці та історика мистецтва д-ру Павлу Детлову (Інститут мистецтва Польської академії наук, Бюро в Кракові) за цінні консультації про ранньомодерну житлову архітектуру цього міста у 2015 р.

8. Див. посилання 6.

9. Каргер М.К. Древний Киев. – Т. 2. – М. – Л., 1961. – С. 58–59; Макарова Т.И. Поливная керамика в Древней Руси. – М., 1972. – С. 8.

10. Цапенко М.П. Мурована архітектура // Історія українського мистецтва. – Т. 3. – К., 1968. – С. 70; Кошовий О.П. Будівельна кераміка України. – К., 1988. – С. 88–96.

11. Мезенцев В. Мощення підлог палацу І. Мазепи у Батурині. – С. 140. Вельми дякую директору Науково-дослідного інституту історії архітектури та містобудування у Києві архітектору Сергію Юрченку за фахові консультації про

мощення підлог споруд Гетьманщини та передані фото підлог храму і палати цих монастирів.

12. Шедеври українського іконопису XII–XIX ст.: Альбом. – К., 1999. – Л. 19, 64; Давня українська ікона із приватних збірок. – К., 2003. – С. 74, 89, 116, 150, 155, 156, 184–185, 194–195, 237, 248, 271; Український іконопис XII–XIX ст. з колекції НХМУ. – К., 2005. – Л. 15. – С. 52; Радишевський Р., Свербигуз В. Іван Мазепа в сарматсько-роксоланському вимірі високого бароко. – К., 2006. – С. 133, 418, 427, 473; Степовик Д. Українська гравюра бароко. – К., 2012. – С. 17, 22, 59, 61, 111, 164–166, 168, 170, 173, 270, 347, 349, 350, 399, 438, 448.

13. Висловлюю подяку Галині Ройковській-Тасак (Бюро консервації старожитностей м. Кракова) та науковій співробітниці Національного музею у Кракові Божені Костюх за важливу інформацію про плитки підлог споруд Малопольщі Нового часу та дозвіл сфотографувати зразки плиток та кахлів XVI–XVIII ст., що зберігаються у фондах цього музею в 2014–2015 рр.

14. Kaczorowski B., et al. The Monuments of Polish Architecture. – Warszawa, 1998. – P. 126 127.

15. Див. посилання 13.

16. Kaczorowski B., et al. The Monuments of Polish Architecture. – P. 140–141.

17. Gasiłło W. Kolegiata Uniwersytecka Świętej Anny w Krakowie. – Krakow, 2004 – S. 13, 17.

18. Див., наприклад, Tilman van Gameren, 1632–1706: a Dutch Architect to the Polish Court / Eds. E.-J. Goossens and K. Ottenheim. – Amsterdam, 2002. – P. 111, 115–117, 122–124. – Fig. 39. Щиро дякую історика архітектури проф. Войцеху Боберському (Інститут мистецтва Польської академії наук) за цінні консультації про ранньомодерні пам'ятки зодчества Варшави та конструкцію і орнаментацию їх кам'яних підлог у 2015 р.

19. Milobedzki A. Zarys dziejow architektury w Polsce. – Warszawa, 1968. – Pl. 65.

20. Давня українська ікона із приватних збірок. – С. 89, 150, 271; Радишевський Р., Свербигуз В. Іван Мазепа в сарматсько-роксоланському вимірі високого бароко. – С. 133, 418, 427, 473; Степовик Д. Українська гравюра бароко – С. 22, 168, 170, 173, 270, 349, 350, 438;

21. Ottenheim K., et al. Tylman z Gameren – architekt Warszawy. Holender z pochodzenia, Polak z wyboru. – Warszawa, 2003. – S. 123. – Rys. 13.

22. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.flickrriver.com/photos/renzodionigi/tags/dellarobbia/>

23. Див. Вікіпедію: «Palazzo Davanzati».

24. Там само: «Palazzo Nonfinito».

25. Там само: «Palazzo Pitti».

26. Там само: «Palazzo Vecchio», «Orsanmichele», «Basilica di San Lorenzo», «Basilica di Santa Croce».

27. Там само: «Palazzo dei Vescovi».

28. Там само: «Palazzo d' Accursio/Palazzo Comunale».

29. The Triumph of the Baroque Architecture in Europe 1600–1750 / Ed. H.A. Millon. – London, 1999. – P. 111, 242, 254–255. Див. також посилання 17–20.

30. The Triumph of the Baroque Architecture in Europe 1600–1750. – P. 271.

31. Див. посилання 16.

32. Ернст Ф. Українське мистецтво XVII–XVIII віків. – К., 1919. – С. 12; його ж. Київська архітектура XVII віку // Київ та його околиці в історії і пам'ятках. – К., 1926. – С. 140; Ohlbyln O. Western Europe and the Ukrainian Baroque // Батуринська старовина. Збірник наукових праць, присвячений 300-літтю Батуринської трагедії. – К., 2008. – С. 280–284.

33. Krynicka M., Wierzbicki M. Octaviano Mancini architekt w sluzbie metropolity Piotra Mohyly // Rozprawy i sprawozdania Muzeum narodowego w Krakowie. – T. V. – Krakow, 1959. – S. 22–40; Міляєва Л. Митрополит Петро Могила і мистецтво Києва 30–40-х рр. XVII ст. // Вісник Львівського університету. Серія мистецтво. – Вип. 3. – 2003. – С. 163–165, 170.

34. Мусієнко П.Н. Кераміка // Історія українського мистецтва. – Т. 3. – К., 1968. – С. 331.

35. Виногородська Л. Архітектурно-декоративна кераміка // Національний заповідник «Софія Київська». – К., 2004. – С. 413–414.

36. Mossakowski S. Tworczosc Tylmana z Gameren w Polsce na tle sztuki europejskiej // Tylman z Gameren – architekt Warszawy. Holender z pochodzenia, Polak z wyboru. – Warszawa, 2003. – S. 26–27.

37. Див. посилання 11.

38. Шедеври українського іконопису XII–XIX ст. – Іл. 64.

39. Мезенцев В. Мощення підлог палацу І. Мазепи у Батурині. – С. 140–141, посилання 39–42.

40. Ситий Ю., Мироненко Л., Декоративні кахлі з оздоблення нововиявленої споруди палацового комплексу Івана Мазепи на Гончарівці // Сіверянський літопис. – 2010. – № 4–5. – С. 13–15. Щиро дякую археологу Юрію Ситому (ЧНПУ) за детальні консультації по матеріалам розкопок садиби І. Мазепи на Гончарівці.

41. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. – Вид. 2 / Ред. Л. Винар. – Нью-Йорк – Київ – Львів – Париж – Торонто, 2001. – С. 61; Ковалевська О. та ін. Гетьман. Шляхи. – Т. I. – К., 2009. – С. 37.

42. Ситий Ю., Мироненко Л., Декоративні кахлі з оздоблення нововиявленої споруди палацового комплексу Івана Мазепи на Гончарівці. – С. 15.

43. Вечерський В. Гетьманські столиці України. – С. 185. Див. також посилання 1.

Мезенцев В.И. Западные аналоги конструкций полов Мазепа дворца в Батурине

В статье впервые проводится сравнение способов мощения и декора полов резиденции гетмана И. Мазепы в Батурине и зданий Польши и Италии Нового времени. В основном использованы авторские натурные обследования и фото полов этих архитектурных памятников. Выявляются аналогии конструкций и ornamentации, а также отличия строительных материалов полов, итальянские и польские влияния на оформление интерьеров Мазепа дворца и других построек раннемоделной Украины.

Ключевые слова: полы зданий Польши, Италии, Украины Нового времени, аналогии конструкций полов дворца И. Мазепы в Батурине, заимствование и адаптация итальянских и польских образцов.

Mezentsev V.I. Western analogies of the floor designs at Mazepa's palace in Baturyn

The article for the first time provides comparisons of the methods of floor pavements and decorations at Hetman Ivan Mazepa's residence in Baturyn and those in the early modern Polish and Italian structures. Mainly the author's own investigations and photos of the floors at these architectural monuments have been used. The essay examines analogies of the floor patterns and its different construction materials as well as the Italian and Polish influences on the interior designs at Mazepa's palace and other early modern Ukrainian edifices.

Key words: floors at the early modern Polish, Italian, and Ukrainian structures, analogies of the floor designs at Ivan Mazepa's palace in Baturyn, borrowing and adaptation of the Italian and Polish patterns.

18.04.2016 р.

УДК 902.738.81(477)«16/17»

Д.В. Фінадоріна

ПІЧНІ КАХЛІ XVII–XVIII СТ. З РОЗКОПОК НА ПЕЧЕРСЬКУ

Стаття вводить до наукового обігу знахідки пічних кахлів XVII–XVIII ст., здобутих під час археологічних досліджень по вул. Цитадельній. Ці матеріали доповнюють колекцію кахлів, сформовану в результаті багаторічних досліджень Києво-Печерської лаври та сусіднього Вознесенського монастиря XVI–XVII ст.

Ключові слова: археологічні знахідки Печерська, пічна кахля.

Актуальність дослідження полягає у необхідності введення до наукового обігу археологічних матеріалів з території колишнього Печерського містечка Києва. Ця робота є елементом створення повної Археологічної карти Печерського району Києва та окремою джерельною складовою у підготовці зведеного каталогу пічної кахлі XIV–XIX ст. Києво-Печерської лаври.

Ділянка Печерська західніше Києво-Печерської лаври становить неабиякий археологічний та історико-топографічний інтерес. За письмовими джерелами тут з давнього часу розміщувалися садиби парафіяльної церкви Феодосія Печерського та споруди жіночого Вознесенського монастиря, відокремлені одна від одної т. зв. Васильківським шляхом, який, як вважається, майже повністю співпадав з трасою сучасної вулиці Цитадельної [1, с. 59–70].

Археологічні дослідження всередині Феодосіївської церкви були проведені у 1986 р., коли тут вдалося виявити рештки конструкцій попередньої дерев'яної церкви XVII ст. та дослідити декілька різночасових ґрунтових поховань [2, с. 102–106]. Протягом 2005–2010 років Архітектурно-археологічною експедицією ІА НАН України практично повністю було розкопано садибу Вознесенського монастиря, який у XVII ст. розташовувався на місці сучасного Київського арсеналу [3, с. 9–23]. На фоні цих досліджень своєрідною «білою плямою» виглядає ділянка між двома зазначеними об'єктами (тобто траса вулиці Цитадельної), хоча археологічні розкопки свого часу тут також проводилися. Йдеться про земляні роботи, пов'язані з прокладкою мережі водогону у 1987 р., траса якої проходила уздовж центральної осі вулиці. У межах траншеї було зафіксовано близько 15 об'єктів, 12 з яких (житло та господарські ями) датуються XVII–XVIII ст. Майже всі виявлені об'єкти супроводжувалися чисельними і доволі показовими археологічними матеріалами, які, на жаль, досі належним чином не опрацьовані та не оприлюднені. Повна публікація зазначеної колекції ще чекає свого часу. У даному разі ми обмежимося лише розглядом зразків пічної кахлі.

Знахідки, про які йде мова (приблизно

СІВЕРЩИНА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць

Випуск 9

Технічний редактор – *С.П. Жукова*
Дизайн обкладинки – *Ю.В. Москаленко*
Комп'ютерне складання – *В.В. Ісаєв*
Коректура – *С.П. Жукова, В.І. Мошик*

Редакційна колегія збірки залишає за собою право на стилістичне, лексичне, орфографічне та пунктуаційне редагування матеріалів. Надіслані авторами рукописи не рецензуються і не повертаються.

Листування з авторами на сторінках збірки не ведеться.

За достовірність фактів, посилань, приміток, коментарів відповідає автор (автори) публікації.

Редакція не завжди поділяє точку зору автора (авторів) публікації.

Підписано до друку 29.04.2016 р.

Формат 60 x 84/8.

Ум. друк. арк. 67,89. Обл.-вид. арк. 71,57.

Наклад 150 прим.

Зам. № 1217

Видавець

Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК
(Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 2429 від 07.02.2006 р.)
вул. Лаврська, 9, корп. 19, м. Київ, 01015, Україна
тел.: +380(44) 2807879; e-mail: m-center@ukr.net

Виготовлювач

ПП Лисенко М.М.

м. Ніжин, вул. Шевченка, 20

тел.: +380-4631-90995, +380-067-4412124, e-mail: milanik@land.ru

УДК 94(477.5)+908(477.5)